

Paweł Brudek, *Rosja w propagandzie niemieckiej podczas I wojny światowej w świetle „Deutsche Warschauer Zeitung”*,
Wydawnictwo Neriton i Instytut
Historii PAN, Warszawa 2010, ss. 327

W latach 2010–2011 ukazały się trzy prace poświęcone obrazowi Rosji w świetle opinii publicznej polskiej¹, brytyjskiej² oraz niemieckiej. Tej ostatniej problematyce została poświęcona książka Pawła Brudka *Rosja w propagandzie niemieckiej podczas I wojny światowej w świetle „Deutsche Warschauer Zeitung”* wydana w 2010 roku przez Wydawnictwo Neriton i Instytut Historii PAN.

Paweł Brudek jest absolwentem Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego i doktorantem Instytutu Historii PAN. W 2009 roku uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie historii na podstawie dysertacji *Rosja i Rosjanie na łamach „Deutsche Warschauer Zeitung” w latach 1915–1918*³. Recenzowana książka jest więc jej zmienioną wersją. Zainteresowania badawcze dr. Pawła Brudka koncentrują się na militarnych i propagandowych aspektach I wojny światowej. W 2008 roku opublikował książkę *Afryka Wschodnia 1914–1918* w ramach serii wydawniczej „Historyczne bitwy” Wydawnictwa Bellona. Jest też autorem artykułu *Brytyjskie okręty podwodne na Bałtyku podczas I wojny światowej* („Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2009, R. 10, nr 2, s. 227–236). W jego dorobku znalazł się również artykuł w pracy zbiorowej⁴, recenzja⁵ i tłumaczenie wydawnictwa popularnego z języka niemieckiego⁶.

Recenzowana praca składa się z wprowadzenia, sześciu rozdziałów, streszczeń w języku angielskim i niemieckim, bibliografii, indeksu nazwisk.

Książka wyraźnie dzieli się na trzy części. Zasadniczy fragment pracy tworzą trzy rozdziały (III, IV, V), które opierają się na kwerendzie „Deutsche Warschauer

---

¹ *Obrazy Rosji i Rosjan w Polsce od końca XIX wieku do początku XXI stulecia. Myśl polityczna, media, opinia publiczna*, red. E. Kirwiel, E. Maj, E. Podgajna, Lublin 2011.

² I. Sakowicz-Tebinka, *Imperium barbarzyńców. Rosja Aleksandra II w brytyjskich opisach prasowych*, Gdańsk 2010.

³ <http://nauka-polska.pl/dhtml/raporty/ludzieNauki?rtype=opis&objectId=231667&lang=pl> (odczyt 21 XII 2011).

⁴ P. Brudek, *Stereotyp jako narzędzie do badań obrazu Rosji i Rosjan w oczach Niemców podczas I wojny światowej*, [w:] *Metamorfozy społeczne. Badania nad dziejami społecznymi XIX i XX w.*, cz. 2, red. J. Żarnowski, Warszawa 2007, s. 155–174.

⁵ Rec. książki *Traumland Osten: deutsche Bilder vom östlichen Europa im 20. Jahrhundert*, Göttingen 2006, „Kwartalnik Historyczny”, R. 115, nr 1 (2008), s. 119–123.

⁶ M. Reitz, *Szpiedzy, którzy wstrząsnęli światem: od faraonów do Maty Hari*, Warszawa 2011.

Zeitung”, *Wprowadzenie* oraz dwa pierwsze rozdziały tworzą rozbudowaną część wstępną, natomiast ostatni rozdział pełni funkcję podsumowania.

W obszernym *Wprowadzeniu* Autor skoncentrował się na omówieniu stereotypu narodowego w badaniach historycznych, zwłaszcza w odniesieniu do Rosjan, przedstawił stan literatury na ten temat oraz źródła. Szczegółowo zaprezentowana została literatura z zakresu metodologii badań nad stereotypami narodowymi oraz poświęcona obrazowi Rosjan w Niemczech przed i po I wojnie światowej. Autor nie pominął polskich badań nad stereotypem Niemca i Rosjanina wśród Polaków na przełomie XIX i XX stulecia (prace T. Szaroty, J. Pajewskiego, W. Wrzeńskiego, E. Dmitrówa, A. Gizy). Zdefiniował pojęcia stereotypu i propagandy oraz znaczenie badań nad nimi w sytuacjach wyjątkowych, takich jak wojna. Uzasadniając ramy chronologiczne swej książki, nawiązał do badań nad stereotypami narodowymi okresu I wojny światowej. Zadał pytanie badawcze, w jaki sposób I wojna światowa wpłynęła na postrzeganie Rosji i Rosjan przez Niemców, wzmocniła narodowe uprzedzenia i pogłębiła negatywne opinie o innych narodach.

Rozdział I, *Rosja i Rosjanie w optyce niemieckiej przed 1914 r.* – przygotowany na podstawie literatury niemieckiej, w mniejszym stopniu polskiej – prezentuje obraz Rosjan w Niemczech od połowy XIX stulecia do wybuchu I wojny światowej. Wyodróżnione zostały następujące problemy, tworzące podrozdziały: wizerunek Rosjan na tle Słowian, Rosja jako państwo i część świata, geneza ustroju w Rosji, pozytywne i negatywne strony stereotypu Rosjanina, życie polityczne w Rosji, sytuacja w Rosji w czasie wojny z Japonią i rewolucji 1905 roku Wątpliwości budzi wyodrębnienie podrozdziału 1.5, *Polityczne życie Rosji. Rosyjska scena polityczna wobec Niemiec*, ponieważ jest bardzo krótki (jedna strona) i omawia właściwie tylko dwie kwestie – politykę władz rosyjskich względem Niemców bałtyckich i panslawizm w ujęciu niemieckim. Zostały one opisane bardzo ogólnie, natomiast kwestię panslawizmu wyjaśniono w innych częściach książki. Można więc zapytać, czy nie należałoby owego podrozdziału usunąć, a problematyki w nim poruszonej włączyć do innych.

„Deutsche Warschauer Zeitung” została powołana w 1915 roku, a więc w drugim roku konfliktu. Owa data istotnie wpłynęła na konstrukcję monografii. W rozdziale II, *Rosja i Rosjanie w oczach Niemców w pierwszym roku wojny 1914–1915*, zaprezentowano bowiem opinie Niemców o Rosjanach, armii rosyjskiej, inwazji na Prusy Wschodnie, Mikołaju II na podstawie innych źródeł (prasy, pamiętników) i literatury. Wojnę z Rosją w Niemczech postrzegano jako zderzenie cywilizacji, konflikt rasy germańskiej ze słowiańską. Propaganda niemiecka na Rosję przerzucała odpowiedzialność za wybuch wojny, dla Niemców miała ona mieć charakter obronny. Polaków i Żydów opisywano jako ofiary rosyjskiego zniewolenia.

Podstawę pracy stanowią rozdziały: III – *Rosja i Rosjanie na łamach „Deutsche Warschauer Zeitung” od ofensywy letniej 1915 do rewolucji lutowej 1917 r.*, IV – *Rewolucja rosyjska, marzec-listopad 1917 r.* oraz V – *Rosja po przewrocie bolszewickim 1917–1918*. Autor scharakteryzował opinie „Deutsche Warschauer Zeitung” na temat Rosji w trzech formach ustrojowych (Rosja carska, rewolucyjna, bolszewicka). Analiza ta została przeprowadzona z trzech perspektyw: państwa, armii i społeczeństwa.

Dyskurs o państwie rosyjskim obejmował takie zagadnienia, jak: elity władzy, urzędnicy, polityka zagraniczna, sytuacja wewnętrzna, gospodarka, Cerkiew. W ramach omówienia wizerunku armii przedstawiono następujące wątki: żołnierze, oficerowie, sytuacja jeńców wojennych w Rosji i jeńców rosyjskich w Niemczech, organizacja armii carskiej, rewolucyjnej i bolszewickiej, propaganda wojenna i rewolucyjna. Analiza społeczeństwa koncentrowała się na problemach mentalności i obyczajowości Rosjan, postaw chłopów, sytuacji Niemców i innych narodów, zwolenników i przeciwników rewolucji lutowej oraz bolszewików.

Rozdział III zawiera również informacje o samej „Deutsche Warschauer Zeitung”. Autor nie poświęcił im osobnego rozdziału, a wybór taki jest dyskusyjny. Materiał poświęcony gazecie liczy ok. 20 stron, a więc mógłby tworzyć osobny rozdział lub powinien zostać przeniesiony do wstępu w ramach analizy bazy źródłowej.

Praca P. Brudka prezentuje opinie jednego pisma, źródła informacji o Rosji, na tle propagandy niemieckiej lat 1914–1918. Powstała na podstawie kwerendy „Deutsche Warschauer Zeitung” z lat 1915–1918. Uzupełniający charakter mają materiały archiwalne z berlińskiego Bundesarchiv oraz wspomnienia, przede wszystkim niemieckich uczestników walk na froncie wschodnim. Książkę wzbogacają ilustracje w tekście oraz w formie wkładki na końcu tomu (16 fotografii). Materiał ikonograficzny pochodzi z publikacji *Die grosse Zeit. Illustrierte Kriegsgeschichte mit zahlreichen Bildern, Karten und Kunstbeilagen*, Bd. I–II, Berlin–Wien 1915–1920 oraz *Illustrierte Geschichte des Weltkrieges 1914/1915*, Stuttgart–Berlin–Leipzig–Wien 1916.

Publikacja charakteryzuje się bogatą bibliografią, na którą złożyły się opracowania, w głównej mierze niemieckie i polskie, poświęcone obrazowi Rosji w XIX i XX stuleciu oraz na temat narodowych stereotypów. Bibliografia nie zawiera wszystkich opracowań, na które autor powoływał się w przypisach we wprowadzeniu (przypis 4, 9, 38).

Zaletą pracy jest bogaty materiał źródłowy wydobyty z lektury „Deutsche Warschauer Zeitung”, jasny i zwięzły przekaz treści. Książkę czyta się bardzo dobrze.

W latach Wielkiej Wojny prasa była głównym źródłem informacji i narzędziem propagandy we wszystkich krajach zaangażowanych w konflikt. Autor materiały z „Deutsche Warschauer Zeitung” porównał z inną niemiecką gazetą na okupowanych przez Niemcy obszarach imperium rosyjskiego – „Groedner Zeitung”. Wizerunek Rosji, armii carskiej i wojny w „Deutsche Warschauer Zeitung” był podobny nie tylko do wizerunku opisanego w innych niemieckich czasopismach, lecz także w prasie galicyjskiej. Prusy Wschodnie i Galicja miały podobne doświadczenia – inwazję i okupację rosyjską, połączone z ogromną skalą zniszczeń. W latach 1914–1915 w prasie galicyjskiej podkreślano dokonane przez Rosjan zniszczenia, prześladowanie ludności cywilnej, wywodząc ich genezę z tradycji „wschodniego barbarzyństwa, porównywano więc Rosjan do Hunów i Mongołów⁷. Rosjan prezentowano jako grabieżców, złodziei, pijaków i okrutników. Grozę budziły same tytuły

⁷ *Rosyjskie metody wojenne*, „Czas”, nr 472, 9 IV 1915.

artykułów: *Gwałty Rosjan, Spustoszenia rosyjskie*⁸, *Orgie kozackie w Tarnobrzegu*⁹, *Barbarzyństwo kozaków*¹⁰, *Mordowanie Żydów przyjemnością rosyjskich żołnierzy*¹¹. Przełom w wojnie Państw Centralnych z Rosją i ustabilizowanie się frontu po bitwie gorlickiej w 1915 roku, a później odparcie rosyjskich ofensyw z lat 1916 i 1917 spowodowało, że w prasie galicyjskiej mniej pisano o rosyjskich zniszczeniach i zagrożeniu militarnym, a więcej o sytuacji politycznej, społeczno-gospodarczej i militarnej w Rosji.

Tomasz Kargol

---

⁸ *Spustoszenie rosyjskie w Galicyi*, „Czas”, nr 503, 16 X 1914, wyd. wieczorne; *Gwałty Rosyan na Bukowinie*, „Czas”, nr 5 XI 1914, wyd. poranne; *Spustoszenia rosyjskie na Bukowinie*, „Czas”, nr 570, 19 XI 1914, wyd. poranne; *Gwałty Rosyan w Galicyi*, „Czas”, nr 574, 21 XI 1914, nadzwyczajne wyd. poranne; *Nieludzki czyn komendanta rosyjskiego*, „Czas”, nr 137, 10 III 1915, wyd. poranne; *Gwałty Rosyan na Bukowinie*, „Czas”, nr 1 IV 1915, wyd. poranne.

⁹ „Prawda”, nr 43, 24 X 1914, s. 9.

¹⁰ „Nowości Ilustrowane”, nr 34, 22 VIII 1914, s. 2.

¹¹ „Gazeta Krakowska”, nr 85, 20 X 1914, s. 2.